

Johdatus alkoholismiin filosofiaan

Alkoholismi-käsitteen määrittelyvaikeudet ovat tunnettuja ja tunnustettuja. Kessel ja Walton toteavat (1974), että alkoholismia on vaikea määritellä operationaalisin termein niin, että lopputulos olisi toimiva ja hyödyllinen. Operationaalinen määrittely on hyvä, jos teoreettinen käsite kuten ”alkoholismi” voidaan linkittää empirisesti todennettavien havaintoväittämien avulla tosiseikkojen maailmaan niin, että kuka tahansa asiasta kiinnostunut voisi määrittelyn avulla helposti tarkistaa, onko henkilö alkoholismiin tapaus vai ei. Toisin sanoen — jotta alkoholismiin käsite olisi käyttökelpoinen yksilön juomisongelman kuvauksessa ja määrittelyssä, sen tulisi — yhtäältä — kattaa piiriinsä kaikki ne yksilöt, jotka todella ovat alkoholisteja, mutta — toisaalta — sulkea piirin ulkopuolelle kaikki ne alkoholia käyttävät henkilöt, jotka eivät ole alkoholisteja.

SAIRAUDENTILA VAI MORAALIN VAJAUS?

Kirjoituksessaan ”Kuka on alkoholisti?” Matti Huttunen viittaa (1996) osuvasti näihin määrittelyongelmiin. Hän huomauttaa vaikeuksista, joihin törmäämme yksilötasolla, jos yritämme soveltaa perinteistä määrittelyä, jonka mukaan alkoholistisessa juomisessa on kysymys ihmisen kyvyttömyydestä hallita juomisensa määrää ja laatua. Ei ole helppo vetää rajaa siihen, missä hallittu juominen muuttuu hallitsemattomaksi. Perinteisen määrittelyn vaikeus on myös siinä, että se jättää määrittelyn ulkopuolelle suuren joukon ihmisiä, joille juominen aiheuttaa huomattavia sosiaalisia, terveydellisiä, moraalisia ja psykologisia ongelmia, vaikka he yleensä hallitsevat juomisensa. (Edelleen — perinteinen määrittely olisi epäilemättä liian suppea, jos edellyttäisimme hallintakyvyn täydellistä menetystä. Pitäisimme varmaankin suotavana, että määrittely olisi niin kattava, että se sulkisi piirinsä muitakin tapauksia kuin alkoholidementian surullisimpia lopputiloja.)

Alkoholismiin määrittelyongelmaa ei helpota se, että asenteemme ja moraalitunteemme ovat ymmärrettävästi suvaitsevaisempia alkoholin kuin esimerkiksi heroisiin avulla tavoiteltavaa mielihyvää kohtaan. Kulttuurisidonnainen näkökulma tulee monella tavalla vastaan alkoholin kulutuksen ja käyttötottumusten tarkastelussa. Ranska ja Italia ovat molemmat tyyppisiä viinimaita. Ranskassa on tavallista ja sosiaalisesti hyväksyttyä, että miehet juovat viiniä pitkän päivän, että vaikka heillä on elimistössään jatkuva 0,5-1 promillen alkoholimyrkytys, sosiaalisia häiriöitä ei juuri esiinny. Italiassa sen sijaan viinin kulutus keskittyy tiukemmin ateriointiin ja — toisin kuin Ranskassa — sosiaalinen käyttäytymiskoodi paheksuu jatkuvaa viininlippittelyä varsinkin työaikana. Kessel ja Walton huomauttavatkin (1974), että ranska-

laiset psykiatrit ovat olleet erimielisiä, tulisiko alkoholismia lainkaan pitää psyykkisenä sairautena.

Onko alkoholismi sairaus vai ei? Jollei alkoholismi ole sairauden alaa niin mitä se sitten on? Huono tapa? Jonkinlainen moraalittomuuden lajityyppi? Ranskan renessanssijan viisas skeptikko de Montaigne (1533-1592) oli sitä mieltä, että juoppous on erityisen sivistymätön ja karkea pahe:

”Muissa on jokin sijaa henkiselällä puolella; on paheita, jotka jollakin tapaa ovat vapaan miehen arvoisia, jos noin sallitaan sanoa. On sellaisia, joihin sekoittuu tietoa, uutteruutta, rohkeutta, viisautta, taitoa ja terävyyttä; juoppous on pelkätään ruumiillinen ja maahan sidottu.” (s.123)

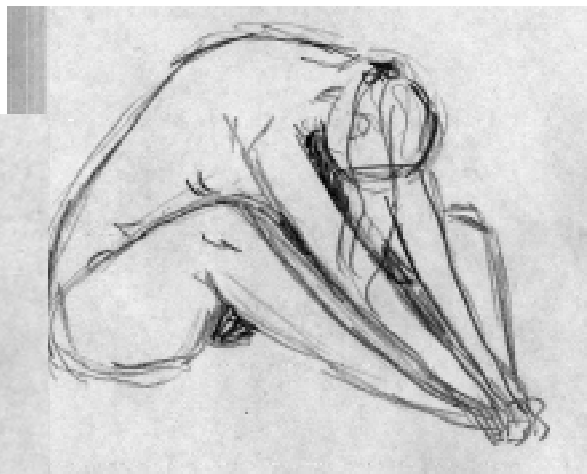
Tiedämme, että pitkäaikainen hallitsematon alkoholinkäyttö vauhdittaa yksilön sosiaalista vajoamista, koska (i) alkoholin saatavuuden turvaaminen ja siihen liittyvä huoli nou-

see usein yliveritaiseksi asiaksi, lähes tärkeimmäksi elämässä; ja koska (ii) alkoholinkäytön kuva rappeutuu ja kaava maistuu elämäntavaksi. Roomalainen ajattelija Seneca tote- si, että ”tottumus on toinen luonto”. Jokainen päihdehuollon saralla työskennellyt on tavannut näitä Senecan huonotapaisia oppilaita. He ovat niitä henkilöitä, joiden välitön tarvetyydytys on Pavlovin koirien tavoin niin ehdottomasti ehdollistunut viinan nielemiselle, ettei heitä enää kovin paljon kiinnosta kysellä itseltään ”miksi juon?” tai ”onko juomiseni minulle hyväksi vai pahaksi?”

Alkoholismien käsite lienee kuitenkin järkevintä määritellä niin, että sairausolotilavuus otetaan huomioon. Ainakin seurauksiltaan alkoholismi varmasti on tappava sairaus: ajateltakoonpa sitten vaikka niinkin erilaisia mittareita kuin maksakirroosi- ja itsemurhatilastoja. Matti Huttunen ehdot- taa (1977) määritelmää, joka hyvin tavoittaa ”alkoholismi” - sanaan oleellisesti kuuluvan, sisäänrakennetun käsitteellisen jännitteen. Jännite syntyy siitä dynamiikasta, että — perin- teisen lääketieteellisen tulkinnan mukaan — alkoholismi *sekä* on *että* ei ole sairaus. Huttusen mukaan

”Alkoholin käyttöön liittyy aina yksilön oma vastuu ja va- linta, ja tämän vuoksi alkoholismi ei ole sairaus siinä mie- lessä kuin esimerkiksi keuhkokuume. Alkoholismia sen si- jaan voidaan pitää sairautena, mikäli käsitettä sairaus käytetään laajimmassa merkityksessä ja sillä tarkoitetaan tilaa, josta yksilö kärsii subjektiivisesti ja jonka hoitami- ssa hän tarvitsee ympäristön ja asiantuntijoiden tukea, apua ja ymmärtämystä.”

Yksinkertaisuuden vuoksi suhtaudun jatkossa alkoholis- min määrittelyongelmaan hy- vin käytännöllisesti. Kutsun alkoholismia tapaukseksi hen-

Mervi Heinenen

kilöä, jolla on useimpi- en lähipiiriinsä kuulu- vien raittiiden ja/tai alkoholinkäyttönsä hal- litsevien henkilöiden yhteneväisen mielipi- teen mukaan suuria vaikeuksia hallita alkoholinkäyttöään.

Juuri moraalien alalla yksilön ja yhteiskunnan edut joutu- vat helposti vastakkain. Yksilönvapauden sieto ja ns. yleinen etu eivät aina ole optimaalisen sopusointuisia periaatteita keskenään. Kun tarkastellaan ”alkoholismi”-käsitteen ei-lä- ketieteellisiä ulottuvuuksia, ei voida välttyä kohtaamasta juuri tätä vastakkainasettelua: olemmehan tekemisissä moraalien alaan kuuluvien käsitteiden kanssa. Tällaisia ovat esimerkiksi vastuun, onnellisuuden, tyytyväisyyden, vapauden, pakon ja kyvykkyyden käsitteet. Vastuun käsite on keskeinen. Runoi-

lija-sosiaalityöntekijä Maaria Leinonen on ilmaissut (1997) asian osuvasti:

”Uudelleen ja uudelleen joutuu ihmettelemään, miten he (=päihdeongelmaiset) aina onnistuvatkin löytämään jon- kun, joka kantaa kaikesta vastuun heidän puolestaan.”

ARMOSTA

Alkoholismien käsitteellisiin ulottuvuuksiin voidaan liittää myös armon käsite, joko Jumalakuvan kanssa tai ilman. AA-liik- keen voima on tästä hyvä todistus. Mika Waltarin kirjassa *Feliks Onnellinen* (1958) viisas ja nöyrä kirkonmies toteaa, että

Vasta tiedon ja ylpeyden murtumiskohdassa alkaa armon valtakunta (s.191).

Moraalifilosofisessa keskustelussa armon käsite kuuluu ns. retributiivisen oikeuden alaan (ks. Card 1972). Tällöin tar- koitetaan oikeuden toteutumista sanktiona, rangaistuksena tai itsemääräämisoikeuden rajoituksena periaatteella ”jokai- sella on oikeus saada ansionsa mukaan” (Airaksinen 1988, 197). Oleellista on ajatus vastavuoroisuudesta ja korvaavuudesta, mutta kuitenkin niin, että yleisinhimilliset kohtuus-standar- dit sopivalla tavalla otetaan huomioon (Laitinen, 1996, 71). Me tiedämme, että kohtalon arpa on usein ollut julma ja epä- oikeudenmukainen väärintekijöitä, syntisiä ja retkahtaneita kohtaan; ja että elämän eväät ovat monelle alunperinkin ol- leet tavalla tai toisella epäsuotuisat. Meillä on intuitiivinen taipumus ajatella, että hairahtuneen kärsimyksen määrä ja laatu samoin kuin sovituspyrkimyksen aitous ja nöyryys olisi jonkinlaisena kompensaa- tioperiaatteena huomioitava; ja että on tilanteita, joissa retributiivisen oikeu- den ankara soveltaminen ”silmä sil- mästä, hammas hampaasta”-periaat- teella olisi kohtuutonta. Annamme ”ar- mon käydä oikeudesta” juuri silloin, kun kohtalon epäoikeudenmukaisuudesta kumpuava kärsimyksen ”lisä- arvo” edellyttää mielestämme kompen- saatiota henkilökohtaisella tasolla luonteenlaadun ansioiden vuoksi.

Voimme ehkä sanoa, että alkoholisti on henkilö, joka käy ankarimman kaa- van mukaista retributiivista oikeutta omassa mielessään itseään vastaan.

Hän on oman tapauksensa syyttäjä, piiskuri, tuomari ja ran- gaistuksen toimenpanija. Mutta itse hän ei pysty rakentamaan oman puolustuksensa pätevää puheenvuoroa. Hän tarvitsee uudenlaista vastavuoroisuutta saadakseen lohtua, ymmärtä- mystä, kohtuutta ja kompensatiota. AA-liikkeen tehon sa- laisuus on ehkä juuri siinä, että — parhaimmillaan — se pystyy kollektiivisen vastavuoroisuuden ja esikuvan voimalla johdattamaan alkoholistin turvallisesti, mutta päättäväises- ti kohtuuttomien itsesyytösten, väärän ylpeyden ja luulotellun tiedon murtumiskohdan tuolle puolelle, ”armon valtakuntaan”. Seurauksena on sitten tuo pieni ihme, jonka voi nähdä joissa- kin AA:n avulla toipuneissa entisissä alkoholisteissa: henki- nen uudestisyntyminen, itsensä aito arvostaminen ja viisas nöyryys. Mutta jos huonosti käy, uudistusprosessin loppu- tuloksena on maailman sietämättömin ihminen: toipunut al- koholisti. Samuli Paronen toteaa (1974) viisaasti:

“Hyvät tarkoitukset. Aina ne kieroon kasvavat, jollei niitä joka päivä tarkista.”

Perinteisen terapian rajoitus on sen kyvyttömyydessä kohdata armon käsite. Kyvyttömyys on seurausta kaiken koulukirjaterapian perusdogmista, joka sanoo, että muutoksen edellytyksenä on tunteiden parempi *tiedostaminen*, ts. tilanne, jossa ihmisen katsotaan terapian ansiosta oppineen laajentamaan tietonsa piiriä niin, että hän nyt paremmin tavoittaa aikaisemmin tuntemattomiksi jääneitä, mutta tosia tunne-elämänsä alueita. Armo pakenee tätä dogmia, koska armo edellyttää *uskoa* johonkin sellaiseen, joka väistämättä on tietokykymme ulottumattomissa. Kristinuskon ehkä merkittävin teologi Tuomas Akvinolainen (1225-1274) on kuvannut uskon merkitystä ihmiselle:

“Ellei ihminen haluaisi uskoa muuta kuin selaista, mistä hän voi saada tietoa, *hän ei varmasti kykenisi edes elämään* tässä maailmassa”. (Akvinolainen 1983, s.20)

Terapia sen sijaan, lähes määritelmänomaisesti, ulosmittaa hyötynsä rajaamalla uskon vain siihen, minkä voimme tietää tai tiedostaa paremmin kuin ennen. Siksi terapia ei tavoita armoa. Siksi on paljon alkoholisteja, joita AA-liike ja uskonto auttavat tehokkaammin.

ALKOHOLISTIN MORAALINEN VASTUUNALAISSUUS

Tahto ja ymmärrys

Mielekäs tapa puhua moraalista vastuunalaisuudesta edellyttää sen käsittämistä, että on kysymys *persoonan* käsitteen alaan lankeavista ominaisuuksista, ei niinkään empiiristen ja kuvailevien tosiseikkojen tai asiointilojen “omistajuudesta” (Feinberg 1977). Kuvitellaan, että tulevaisuuden tutkimus kykenisi osoittamaan, että juomahimon tieteellinen selityspäristä on biologis-geneettinen ja *vain* sitä. Tällaisen lähinnä science fictionin alaan kuuluvan tulevaisuudenkuvan moraalifilosofinen seuraus olisi yllättävä. Persoonan käsitteen katoaminen selityspäristä merkittäisi suunnilleen sitä, koko kysymykseltä alkoholistin moraalista vastuunalaisuudesta putoaisi pohja pois.

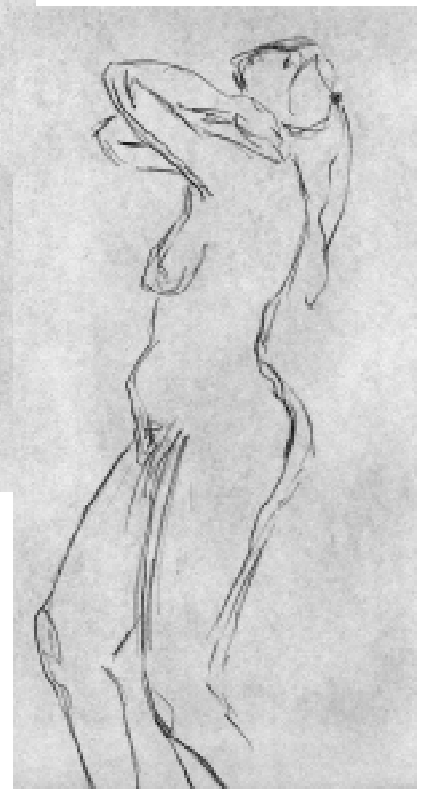
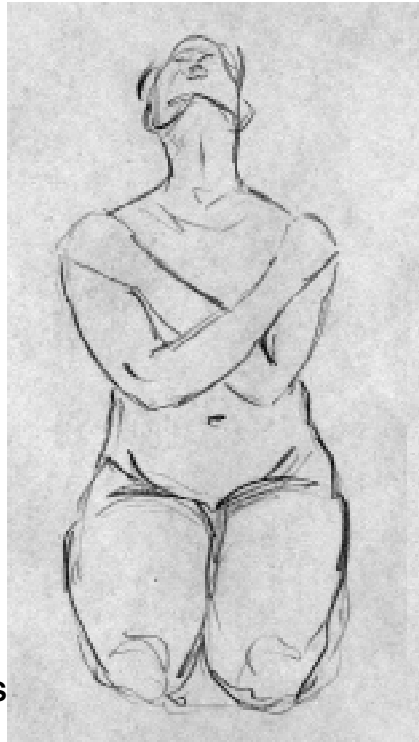
Kysymys voidaan pitää moraalista vastuunalaisena, jos (i) hän on vapaa valitsemaan erilaisten toimintavaihtoehtojen kesken; ja jos (ii) hän ymmärtää olevansa valintatilanteessa. Edellistä ehtoa voidaan kutsua konatiiviseksi (=tahtomisen, tahtoelämän alaan kuuluvaksi) ehdoksi, jälkimmäistä puolestaan kognitiiviseksi (=tietokyvyn, rationaalisen harkintakyvyn alaan kuuluvaksi) ehdoksi. Tähän kahden ehdon määrittelyyn viitataan jatkossa lyhenteellä M1.

Moraalifilosofisessa keskusteluyhteydessä on tärkeää muistaa, että rationaalisuuden vastakohta ei ole irrationaalisuus vaan rationaalisuuden *kyvyn* menetys. Ihmisen mahdollisuus käyttäytyä irrationaalisesti ei välttämättä ole ristiriidassa hänen rationaalisen “kokonaiskyvykkyytensä” kanssa. Rationaalisuus kyvykkyytenä on *moraalisesti vastuunalaisen* rationaalisuuden ennakkoehto. Akuutin deliriumin ja pitkälle edenneen alkoholidementian tapauksia lukuunottamatta kognitiivinen ehto ei tuottane suuria tulkintavaikeuksia: yleisesti ottaen alkoholisti on vastuunalainen siinä mielessä, että harkitessaan “tartunko pulloon vai en” hän epäilemättä ymmärtää olevan-

sa valintatilanteessa, ts. hänen rationaalisuuden kykyään ei ole tarpeen vakavasti epäillä, vaikka hän meidän mielestämme ehkä toimiikin vähemmän järkevästi, etujaan vahingoittaen, suorastaan irrationaalisesti.

Konatiivinen ehto sen sijaan tuottaa suuria tulkintapulmia. Onko oikeutettua pitää alkoholista vastuunalaisena sillä perusteella, että kysymys on yksilön *vapaasta* “vastuusta ja va-

linnasta” — Huttusen määritelmää lainatakseni? Onko alkoholistin päätös “juoda vai ei” *todella vapaa* tahdonilmausa sanan moraalista velvoittavassa merkityksessä? Kysymys on mielekäs, koska intuitiivisesti meillä on vahva taipumus ajatella, että alkoholinen juominen on *pakonomaista* tai

vietinomaista tavalla, joka monissa tapauksissa näyttäisi ainakin rajoittavan vapaan tahdon toimintapiiriä huomattavasti.

Audi erottaa (1974) moraalisen vastuunalaisuuden kaksi alalajia: vahvan “liability”-vastuunalaisuuden ja heikon “accountability”-vastuunalaisuuden. Jako valaisee osuvasti myös alkoholismien moraalifilosofian eräitä näkökohtia. Termi “liability” viittaa vastuu *velvollisuuteen* sitoumuksen, korvaavuuden ja velvoittavan vastavuoroisuuden merkityksessä; “accountability” puolestaan viittaa vastuuseen tilin tekemisen, selitettävyyden ja selityksen antamisen merkityksessä. Kun sanomme “olet selityksen velkaa”, emme siis itseasiassa edes edellytä kovin vahvaa vastuunalaisuutta. Heikkolaatuisuudessaan alkoholistin vastuunotto muistuttaa usein poliitikon vastuuta: vastuun paino on yhtä kuin selittelyn pituus, ei enempää eikä vähempää. Heikon vastuunalaisuuden tapauksessa henkilö turvautuu pakotiehen ongelmiensa ratkaisumallina. Pakotielle lähtenyt tekee nykyisyydestään epätodellisen kieltäessään menneisyyden valintojen painon ja torjuessaan aidon vastavuoroisuuden itsensä ja maailman kesken. Pakotie on todella “mutkia” niin sanan kirjaimellisessa kuin vertauskuvallisessa merkityksessä. Ortodoksiteologi Kristos Jannaraksen mukaan (1990)

“Jokaisesta paon ratkaisusta sinulta puuttuu tärkein, mitä

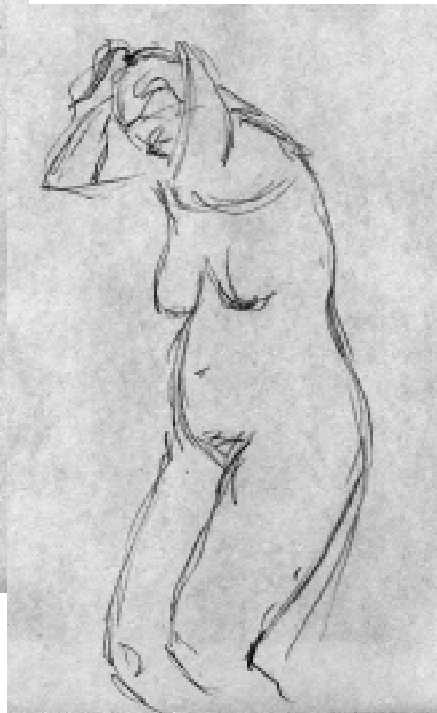
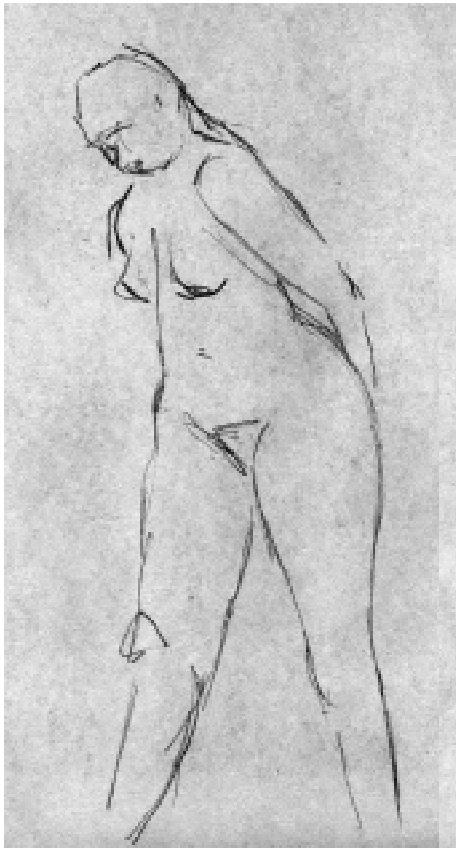
sinulla ihmisenä on: se että olet olemassa! Olemassa-oleminen merkitsee sitä, että elää tietoisesti sisäisen ja ympäröivän maailman traagista vastakkaisuutta (s.31).”

Bruun huomauttaa (1972, 136) toisaalta osuvasti, että liiallisen alkoholinkäytön fraasinomainen määrittely keinoksi paeta todellisuutta merkitsee asioiden yksinkertaistamista. Alkoholinkäyttö on vain yksi monista tavoista “paeta todellisuutta”, jossa on yllin kyllin kestämistä niin raittiilla kuin juopoillakin. Sitäpaitsi — kuka on riittävän pätevä määrittelemään “oikean ja aidon” todellisuuden?

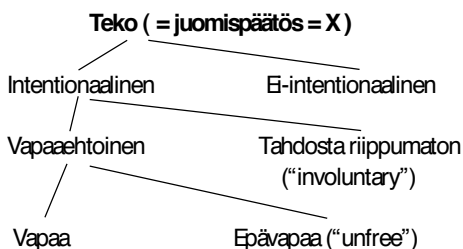
Jos palaamme vielä armo-keskusteluun, niin saatamme löytää esimerkin vahvasta vastuunalaisuudesta. Ehkäpä juuri armon kokenut alkoholisti on käsittänyt vastuunalaisuutensa sanan vahvassa vastavuoroisen korvaavuuden ja sitovan velvoittavuuden merkityksessä. Jos joku on aidosti kokenut armon, me ymmärrämme tilanteen väärin, jos yhä vaadimme häneltä selityksiä.

Jos niin halutaan, koko keskustelu voidaan yksinkertaistaa määrittelemällä, että alkoholistin päätös tarttua pulloon

on aidosti vapaa teko, jos ja vain jos päätös on sekä intentionaalinen että vapaaehtoinen/omaehtoinen (“volunta-

ry”). (Tulemme jatkossa huomaamaan että yksinkertaiset määritelmät ovat liian pelkistäviä myös alkoholismin todellisuuden kuvaajina.) Aidosti vapaa teko määräytyy seuraavan poissuljentakaavion mukaan (kts. Culver ja Gert, 1982):

Tässä kaaviossa teolla tarkoitetaan siis alkoholistin päätöstä ryhtyä juomaan, lyhyesti X. Voimme kuvitella alkoholidementian ja deliriumin ääritapauksia, joissa X on ei-intentionaalinen, ts. refleksinomaisen tai kaoottisesti vailla kaikkea tavoitteellista harkintaa. Keskiaverto alkoholisti täyttää kuitenkin M1:n kognitiivisen ehdon, joten juomis päätöstä on useimmiten pidettävä intentionaalisenä. Alkoholisti käy usein tuskaista jaakobinpainia juomahimoaan vastaan, mutta kärsittyään tappion hän on toimissaan viinan hankkimiseksi päätäväinen, systemaattinen ja tavoitteellinen — lyhyesti sanottuna intentionaalinen. Jos hän mielipahakseen huomaa, että jääkaapissa ei ole yhtään olutpullollista, hän tietää tarkalleen kuinka toimia, jotta siellä kohta olisi täysi korillinen. Tämä on taidokasta intentionaalisuutta — varsinkin jos hän sattuu olemaan rahaton.

Kliiniseltä kannalta on tärkeää todeta, että intentionaalinen ja vapaaehtoinen eivät ole toistensa synonyymejä. Käsitteinä ne sijaitsevat eri tasoilla vastuunalaisuuden hierarkian analyyseissä. Intentionaalinen teko voi siis olla joko vapaan tahdon mukainen (“voluntary”) tai siitä riippumaton (“involuntary”). Vaikkakin intentionaalinen, X saattaa ilmentää senasteista konatiivista, so. tahtolämän alaan kuuluvien prosessien rajoittuneisuutta, että emme pidä hänen toimiaan täysin omaehtoisina vaan vapaasta tahdosta (lähes) riippumattoman pakkoajattelun determinoina. Itseasiassa alkoholistit kuvaavat juomakauden käynnistymistä usein juuri näin. Eräs kuvasi juomahimoa vastaan kärsimäänsä tappiota sanomalla “kuin Perkele olisi tarttunut tukkaan kiinni ja taluttanut

kapakkaan”. Kun alkoholisti sanoo “minun oli pakko juoda”, voi olla, että kysymys ei välttämättä aina ole selittelystä tai harhautusyrityksestä myötätuntomme saamiseksi. Voi olla, että on tapauksia, joissa hän ilmaisee itseään koskevan aidon ja tuskallisen totuuden. Näin alkoholismin psykiatrisen sairausluonne saa tukea moraali-filosofisen argumentaation myötä. Toisaalta alkoholismin sairaudenomaiset piirteet eivät tietenkään ole vastuuvapauden automaattisia takumerkkejä.

Halut, tahdonheikkous ja pakonomaisuus

Alkoholismia voidaan joissakin tapauksissa kuvata vaikeanasteisena esimerkkinä yksilön kyvyttömyydestä hallita tahtomisen alaan kuuluvia psyykkisiä prosesseja. Lyhyesti sanottuna — kysymys olisi pakko-oireisen häiriön erityisestä alalajista. Hieman kärjistäen — vaikeanasteinen alkoholisti ei siis voi toimia toisin kuin toimii, koska häneltä suhteessa X:ään puuttuu tahtokyky (“volitional ability”). Culverin ja Gertin mukaan

(1982, 112) tahtokyvyn olemassaolo edellyttää, että henkilöllä on halu ja kyky pidättäytyä ryhtymästä tiettyihin tekoihin, mikäli hänellä on riittävän asianmukaiset perusteet, kiihokkeet ja kannusteet pidättäytymiselleen. Ja epäilemättä terveysperusteet ja sosiaaliset kannusteet olisivat alkoholistin tapauksessa objektiivisesti täysin riittäviä syitä pidättäytyä juomasta. (Lamauttava häpeän tunne, josta alkoholisti usein kärsii, on ehkä nimenomaan häpeää omasta tahdonheikkoudesta. Saattaisiko alkoholistin hallitsematon aggressio ainakin joissakin tapauksissa olla ns. häpeäraivoa?)

Nyt voimme kysyä, kiteytyykö keskustelu alkoholistin moraaliseen vastuunalaisuudesta kysymykseen, onko pakko-oireisen häiriön tasoisesti juomahimosta kärsivän alkoholistin teko X vapaa vai epävapaa? Kysymyksen ongelmallisuutta voidaan valaista analogisella esimerkillä, joka on alkoholismia selkeämmin kliinisen psykiatrian alaa. Kuvitellaan henkilöä, jonka pakko-oireinen häiriö ilmenee bakteerikauhaisena käsienspesupakkona. On tunnettua, että jos pakko-oireinen häiriö jatkuu pitkään hoitamattomana, pahenee ja laajenee, liukuma psykoottisuuteen on mahdollisuutena olemassa. Olen tavannut äärimmäisen käsienspesupakon tapauksen, jossa oireilu oli niin massiivista, että siitä oli kehittynyt kaikkea muuta toimintaa lamauttava keskeinen elämänsisältö. Mielen-terveyslain 8. pykälän psykiatrissa pakkohoitoa koskevat säädökset täyttyivät ja henkilön katsottiin olevan mielisairautensa vuoksi välittömän psykiatrisen sairaalahoidon tarpeessa tahdostaan riippumatta. Moraalifilosofisesti psykiatrisen pakkohoito päätös merkitsee aina sitä, että henkilön katsotaan sairausperusteella menettäneen moraalisen vastuunalaisuuden ominaisuutensa tilapäisesti. Voidaanko kuvitella täysin hallitsemattomalla ja piittaamattomalla tavalla juomahimaisen alkoholistin tapaus, jossa juomisen pakonomaisuus liukuu psykoottisuuteen sinä määrin, että mielen-terveyslain pakkohoitoa koskevat säädökset täyttyvät? Tiedossani ei ole, että Suomessa olisi näin tulkittu lakia. Kysymys on mielenkiintoinen enkä pysty siihen varmasti vastaamaan.

Tahdonheikkous ja pakko-oireinen häiriö eli kompulsio on syyt erottaa toisistaan, kun arvioidaan alkoholistin juomapäätöksen "vapaus-astetta". Tahdonheikkouden tapauksessa alkoholisti toimii *vastoin parempaa tietoaan*: hän ymmärtää epäonnistuneensa itsekurin taidon sosiaalisessa karaisussa voidakseen kohtuus-standardien mukaisesti vastustaa haluaan. Koska hän *tietää* puutteensa, hän katuu ja tuntee häpeää. Kompulsiivisen juomahimon tapauksessa juomapäätös sen sijaan on (lähes) täysin *riippumaton* kaikesta siitä, mitä käsityksiä, toiveita ja uskomuksia alkoholistilla mahdollisesti on ollut itsestään ja elämästään. Kompulsiivinen alkoholisti on vieraantunut itsestään. Hänen tosiasiallinen puutteensa koskettaa häntä enää niin vähän, että häpeän ja katumuksen tunteet eivät juuri tavoita tietoisuuden tasoa. Watson toteaa (1977), että kompulsiivisella tavalla vastustamattomalle halulle on tyypillistä, että *mikään* itsekurin harjaannus ei olisi auttanut, eikä välttämättä tule jatkossakaan auttamaan asiassa. Toisin sanoen — kompulsiivisen alkoholistin tapauksessa koko kysymys juomahimon hillitsemisestä ei oikein tahdo nousta mielekkään pohdinnan piiriin. Hillittömyudessaan ja pidäkkeettömyydessään kompulsiivinen alkoholisti voi jopa tuntea itsensä onnelliseksi ja vapaaksi kuin päivänkorento, joka yhä uudestaan syntyy aamulla ja kuolee illalla juomisensa hämärässä. Mutta onko kompulsiivinen alkoholistimme onnellinen? Ehkäpä ei? Voi olla, että hän on sekoittanut kaksi onnellisuuden käsitettä (Kraut, 1979): (i) onnellisuus aktuaalisena psykologisena tilana eli onnellisuuden *tunteena*; ja toisaalta (ii) onnellisuus elämän *kokonaissuunnitelmana tai -toteutumana*. Omaehtoisenkin kokemuksen antamalla valtuutuksella epäilen, vahvistaako hetken humalan nostattama onnellisuuden tunne sellaista elämän kokonaisuutta, jota voitaisiin aidosti kutsua onnelliseksi?

Audi huomauttaa (1974, 10), että termillä "pakko/pakon-omaisuus" on tietty normatiivinen merkityssisältö. Moraalisen vastuunalaisuuden piiriin kuuluvat ilmiöt eivät elä sosiaalisessa tyhjössä, vaan on edellytettävä inhimillinen toimintaympäristö, konteksti tai olosuhteet. Mitä tiukemmin otamme moraalisesti kantaa, sitä tarkempaa ulkoisen toimintaympäristön analyysiä edellyttämme, ja sitä suurempi on näyttövaatimuksemme, jotta voisimme olla vakuuttuneita siitä,

että henkilön toiminta todella on ulkoisista olosuhteista riippumattoman, vastustamattoman sisäisen "pakon" motivoimaa.

Lyhyesti — heikkotahtoinen alkoholisti kärsii siitä, että hän ei kykene juomaan "kuin tavalliset ihmiset". Kompulsiivista alkoholista interpersonaaliset vertailut sen sijaan eivät kiinnosta. Perinteisen psykoterapian mahdollisuus auttaa alkoholista vähenee kompulsiivisuuden asteen lisääntyessä. On tunnettua, että psykodynaamisen kaavan mukaiset yksilöterapiat ovat melko tehottomia vaikean pakko-oireisen häiriön hoidossa; ja että terapian tulisi sisältää oppimisterapeuttisia ja kognitiivisia painotuksia, tulevaisuutta rakentavia ja kohtuulliseen riskinottoon rohkaisevia aineksia (kts. Jenike ym., 1986). Terapian mahdollisuudet ovat paremmat heikkotahtoisuuden asteen lisääntyessä, koska subjektiivinen kärsimys sinänsä on motivoiva tekijä, ja koska heikkotahtoinen on kompulsiivista paremmin tietoinen uskomustensa, halujensa ja tekojensa epäjohdonmukaisuudesta (Kakkuri-Knuutila, 1996). Näin heikkotahtoisuus tulee lähelle itsepetoksena tunnettua ilmiötä. Itsepetoksen tapauksessa henkilö on onnistunut ohjelmoimaan itsensä psykologiseen tilaan, jossa hänen uskomusjärjestelmänsä sisältää kaksi keskenään ristiriitaista uskomuselementtiä p ja -p. Eli itsensä pettäjänä henkilö uskoo johonkin sellaiseen, mihin hän itse, petettyinä, ei usko. Olen tavannut henkilön, jonka juominen oli hallitsemattomalla tavalla täysin alkoholistista, mutta joka kieltäytyi lähtemästä hoitoon, koska pelkäsi "leimautuvansa alkoholistiksi". Tiettyssä mielessä kompulsiivinen juoppo on rehellisempi kuin heikkotahtoinen kohtalotoverinsa: viinan defensejä liuottava vaikutus on joniin suuri, että itsepetoksen monimutkaiset psykologiset manööverit ovat menettäneet merkityksensä.

Koska heikkotahtoinen alkoholisti on kompulsiivista kohtalotoveriaan tietoisempi tilastaan, sen edellytyksistä ja seurauksista, hänen manipulatiivisuuden kykynsä on suurempi. Manipulatiivisuus voidaan yksinkertaisesti määritellä pyrkimykseksi ansiottomaan psykologiseen valtaasemaan. Henkilö manipuloi kahdesta syystä; (i) joko saadakseen itselleen jotakin ansiotonta etua tai (ii) välttyäkseen kohtamasta tiettyä itselleen epäedullisia tosiasioita. Kompulsiivisuuden tapauksessa henkilökohtaisilla etunäkökohdilla laskelmointi ei enää ole merkittävä toimintaa ohjaava tekijä. Sensijaan tyypillistä on, että henkilö spekuloi kapeutuneen ahdistuneesti todellisilla tai kuvitelluilla ikävillä seurauksilla, joihin teon tekemättä jättäminen mahdollisesti johtaa (Audi, 1974, 7). Bakteerikauhainen käsienspesijä pelkää massiivista tautinvaasiota, jos hän luopuu pakkotoiminnoistaan. Kompulsiivinen alkoholisti pelkää kuollakseen vieroitusoireiden helvettä ja elämän ahdistavaa perusyksinäisyyttä, jos hän

jättää tarttumatta pulloon. Juomisesta pidättäytymisen ikävät seuraukset vahvistavat kompulsivisen alkoholistin juomakierrettä primitiivisen signaalireaktion tavoin: pelko, että viinannos jäisi saamatta on välitön signaali sille, että helvetti on tulossa.

Pakonomaisesti juovan alkoholistin terapiahoito voi onnistua vain sillä ehdolla, että kompulsio onnistutaan ”jalostamaan” heikkotahtoisuudeksi. Tämä tarkoittaa sitä, että juomahimon automatismi ja vastustamattomuus kyetään purkamaan keskenään ristiriitaisten halujen hierarkiaksi. Toisin sanoen — hoidon onnistumisen ehtona on alkoholistin heräävä usko siihen, että itsekuria ja tahtoa harjaannuttamalla halujen hierarkia on muutettavissa, ja että uudenlainen elämän-suunnitelma on siksi mahdollinen (Neely, 1974, 39).

Aristoteles (384–321 eKr.) pohdiskelee ihmisen sielun hyvän ja huonon toiminnan perusteita teoksessaan *Nikomakhoksen etiikka* (1981) ja esittää näkemyksen, joka antaa toivoa heikkoluonteiselle alkoholistille. (Oletan, että tämän esityksen termillä ”heikkotahtoinen” ja Aristoteleen ”heikkoluonteisuudella” on pitkälti yhteneväinen merkityssisältö.) Aristoteleen mukaan toimintaan ryhtyvällä ihmisellä on sielussaan, kasvatukselta riippuen, joko hyvä tai huono toimintakaavio ”odottamassa” toteutumistaan. Hän puhuu heikkoluonteisen taipumuksesta ”valinnanvastaiseen” toimintaan ja tarkoittaa, että toimintakaavio, joka sinänsä on hyvä, ei pääse toteutumaan harkitsemattomuuden tai tunnetilan liiallisen voimakkuuden vuoksi. Heikkoluonteinen pystyy katumaan valinnanvastaisuuttaan, siksi häneen voidaan vaikuttaa: hänen harkintakykynsä piiriä on mahdollista laajentaa ja tunnetilojen voimaa viilentää. Aristoteleen näkemys on varsin dynaaminen. Heikkoluonteisuuden ongelma johtuu hänen mukaansa siitä, että irrationalinen sielunosa on noussut liian hallitsevaan asemaan eikä enää kuuntele rationaalisen sielunosan kehoittavaa ääntä. (N. 2300 vuotta myöhemmin Sigmund Freud antoi sitten uuden nimen vanhalle aristoteeliselle idealle. Siksi me olemme tottuneet puhumaan id-ego-vastakkainasettelusta.) Aristoteles kuvaa osuvalla vertauksella heikkoluonteista ihmistä toteamalla, että tämä on kuin kaupunki, joka päättää kaiken tarpeellisen puolesta ja jolla on hyvät lait, mutta joka ei toimi niiden mukaan.

On olemassa toinenkin ehto kompulsion ”jalostumiselle” terapialle vastaanottavaisemmaksi heikkotahtoisuudeksi: vieroitusoireiden pelkoon liittyvä välitön signaalireaktio olisi kyettävä purkamaan. Paavo Koistinen viittaa (1989) tavallaan tähän mahdollisuuteen. Hän toteaa, että juomisen ikävät seuraukset eivät ole pelkästään kielteisiä asioita, ja että ne saattavat ”toimia raitistavaan suuntaan” (s.51). Koistisen malli toimii eräin ehdoin. Juomisesta *pidättäytymisen* ikäviin *välittömiin* seurauksiin liittyvä signaalireaktio olisi pystyttävä korvaamaan korkeammanasteisella pelolla; ts. pelolla, joka liittyy kaikkiin niihin ikäviin *symbolisiin* seurauksiin, joita *itse juominen* pitkällä tähtäyksellä aiheuttaa: sosiaalinen vajoaminen, ihmissuhteiden menetykset, moraalinen rappio jne. Apinatkin pystyvät kehittämään signaalireaktioita, mutta vain homo sapiens, ”viisas ihminen”, pystyy symbolifunktion hallintaan.

LYHYITÄ LOPPUPÄÄTELMIÄ

Tämän keskustelun eräs, vähän yllättäväkin johtopäätös on seuraavanlainen. Poissuljentakaavion viimeinen (so. vapaa vs. epävapaa) erottelu ei moraalista vastuunalaisuutta koskevan alkoholismikeskustelun kannalta loppujen lopuksi olekaan erityisen merkittävä. Ihanteellisen vapaa juomispäätös on siis sekä intentionaalinen että vapaaehtoinen. Mutta tällöin olemme

jo astumassa alkoholismiin määritelmän ulkopuolelle, koska olemme lähes tilanteessa, jossa voimme sanoa, että henkilö *hallitsee* alkoholinkäyttönsä. Moraalifilosofiassa sanomme epävapaaaksi päätöstä, joka on syntynyt ulkoisen pakon tai uhan alaisena (Culver ja Gert, 1982, 116). Epävapaan juomispäätöksen paradigmaattista tapausta voitaneen pitää melko mielenkiinnottomana. Jos henkilö tyhjentää aseella uhaten pullollisen Koskenkorvaa, tapaus on ehkä järkyttävä, mutta vastuunalaisuuden pohdinnan kannalta triviaali.

Lopuksi — henkilön toiminta voi olla hyvinkin tavoitteellista ja tahdonalaista, mutta kuitenkin epävapaa, ts. ulkoisen pakon vahvasti sanelemaa. Kuvitellaan laivan kapteenia, joka uhkaavan myrskyn pakottamana heittää lastin mereen keventääkseen kuormaa, jotta miehistö pelastuisi. Sovelletaan sitten tätä esimerkkiä tapaukseen, jossa myrskyn kouriin joutunut laiva on rommilastissa, ja että kapteeni on juomahimoon hallitsematon alkoholisti. Jos hän on heikkotahtoinen, hän ei pysty päättämään, kumpi on arvokkaampi, rommilasti vai miehistö. Laiva haaksirikkoutuu ja kapteeni hukkuu katumuksen tunteen vallassa miehistönsä mukana. Mutta jos kapteeni on kompulsivinen alkoholisti, hän heittää miehistön mereen kuvitellen pelastavansa rommilastin. Tällöinkin laiva haaksirikkoutuu, ja kapteeni hukkuu rommihumalassa, onnellisuuden tunteen vallassa, mutta yksin.

KIRJALLISUUTTA

- Airaksinen, T: *Moraalifilosofia*. WSOy, Juva 1988.
Akinolainen, T: *Usko ja Rukous*. Kirjanlieto, Helsinki 1983.
Aristoteles: *Nikomakhoksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki 1981.
Audi, R: Moral Responsibility, Freedom and Compulsion. *American Philosophical Quarterly* 11:1,1-14, 1974.
Bruun, K: *Alkoholi - käyttö, vaikutukset ja kontrolli*. Tammi, Helsinki 1972.
Card, C: On Mercy. *The Philosophical Review* 81 (1972): April, 182-207, 1972.
Culver, G M. & Gert, B: *Philosophy in Medicine*. Oxford University Press, Oxford 1982.
de Montaigne, M: *Esseitä*. WSOY, Juva 1985.
Feinberg, J: Action and Responsibility. In: White, Alan.R (ed.) *The Philosophy of Action*. Oxford: Oxford University Press 1977.
Huttunen, M.O.: Alkoholin liikakäytön ja alkoholismiin olemuksesta. Teoksessa: Kalervo Eriksson & Olof Forsander (toim.): *Alkoholifysiologia – alkoholin vaikutukset elimistöön ja terveyteen*. Oy Alko Ab. Librum: Helsinki 1977.
Huttunen, M.O.: Kuka on alkoholisti? Teoksessa: Matti O. Huttunen, *Havaintoja kolmannelta linjalta*. Duodecim. Gummerus, Saarijärvi 1996.
Jannaras, K: *Nälkä ja jano*. Ortokirja, Joensuu 1990.
Jenike, M.A.: Psychotherapy of the Obsessional Patient. Teoksessa: Jenike, Michael & Baer, Lee & Minichello, William E. (ed.) *Obsessive-Compulsive Disorders - Theory and Management*. Chicago: Year Book Medical Publishers, Inc. 1986.
Kakkuri-Knuuttila, M-L: Aristoteleen metodin ytimessä. Teoksessa: Taina M. Holopainen & Toivo J. Holopainen (toim.) *Sielun liikkeitä - filosofianhistoriallisia kirjoituksia*. Gaudeamus, Helsinki 1996.
Kessel, N & Walton, H: *Alcoholism*. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1974.
Koistinen, P: *Realiteetit ja unelmat*. Järvenpään sosiaalisairaalan julkaisuja, Järvenpää 1989.
Kraut, R: Two Conceptions of Happiness. *The Philosophical Review* 88: April 167-197, 1979.
Laitinen, J: *Tahdosta riippumattoman psykiatrisen hoidon oikeutus moraalifilosofisessa katsannossa*. Acta Universitatis Lapponiensis 14. Rovaniemi 1996.
Leinonen M: Yksilön vastuu eli pamfletti vastuun taakasta. *Ryhmätyö* 26: 10-13, 1997.
Neely, W: Freedom and Desire. *The Philosophical Review* 83: January 32-54, 1974.
Paronen S: *Maailma on sana*. Otava, Keuruu 1974.
Waltari, M: *Feliks onnellinen*. WSOY, Porvoo 1958.
Watson, G: Skepticism About Weakness of Will. *The Philosophical Review* 86: July 316-339, 1977.